

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наталія ВЛАСЕНКО,

*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка;*

Світлана СОЛОВЕЙ,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 013 Початкова освіта
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

У статті обґрунтована актуальність дослідження розвитку екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку, здатних гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства. Розкрито методи розвитку екологічної свідомості. Висвітлені педагогічні умови розвитку екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто інтеграцію екологічної освіти в освітній процес початкової школи.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна освіта, діти молодшого шкільного віку.

The article substantiates the relevance of the study of the development of environmental consciousness of children of primary school age, able to harmoniously coexist with nature, rationally use and reproduce its wealth. The methods of development of environmental awareness are disclosed. The pedagogical conditions for the development of environmental consciousness of children of primary school age are highlighted. The integration of environmental education into the educational process of primary school is considered.

Keywords: environmental awareness, environmental education, children of primary school age.

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE

Nataliia VLASENKO, Svetlana SOLOVEI

Сьогодні, все більшого значення набуває екологічна освіта та виховання підростаючого покоління, реалізація яких у вищій школі здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Закону України «Про вищу освіту», Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт початкової освіти тощо. У Концепції екологічної освіти та виховання стратегічним завданням визнано формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з природою. Тому вдосконалення навчально-виховної роботи, спрямованої на формування екологічної свідомості майбутніх учителів, здатних якісно забезпечити ефективний розвиток екосвідомості дітей молодшого шкільного віку, є пріоритетом вищої педагогічної школи.

У час якісних освітніх змін в Україні, здатність раціонально мислити є конкурентною перевагою нації, оскільки зниження наукового і технологічного розвитку зменшує шанси на соціальний і економічний добробут. Однією з особливостей Нової української школи є впровадження у навчальний процес початкової школи інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Потрібно зазначити, що у плані розвитку екологічної свідомості молодшого школяра на уроках «Я досліджую світ» велика роль належить вчителю. Тому проблема розвитку екологічної свідомості студентів – майбутніх педагогів та учнів – майбутнє підростаючого покоління, набуває особливого значення в теорії та методиці професійної освіти [1; 4-5; 9].

Екологічна освіта і виховання є об'єктом дослідження багатьох учених. Основні підходи, принципи, мету та педагогічні умови ефективної екологічної освіти та виховання учнів і студентів розкрито у працях С. В. Алексєєва, С. М. Глазачева, А. Н. Захлебного, І. Д. Зверева, І. Т. Суравегіної, С. В. Шмалєй. Питання теорії і практики формування відповідального ставлення до природи та формування екосвідомості дітей молодшого шкільного віку відображені у працях О. В. Вознюка, Н. Ж. Дагбаєвої, О. П. Коваленко, В. В. Савельєвої, А. П. Сидельковського. Екологічна підготовка майбутнього вчителя розглядалася

С. В. Алексєєвим, О. А. Бідою, Г. В. Ковальчук, Н. С. Назаровою, О. С. Сластьоніною, С. В. Совгірою та ін. [2; 6; 10].

Аналіз наукового фонду з проблеми формування екосвідомості дітей молодшого шкільного віку особистості дозволяє виділити провідні напрямки її дослідження, а саме:

– вивчення специфіки екологічної свідомості, її відносної самостійності серед інших форм суспільної свідомості;

– визначення ролі зазначеного феномену в оптимізації взаємовідносин суспільства і природи;

– дослідження сутності, структури та типологічної диференціації екосвідомості;

– виявлення рівнів відображення екосвідомістю суспільного буття, зв'язку досліджуваного явища з екологічною діяльністю;

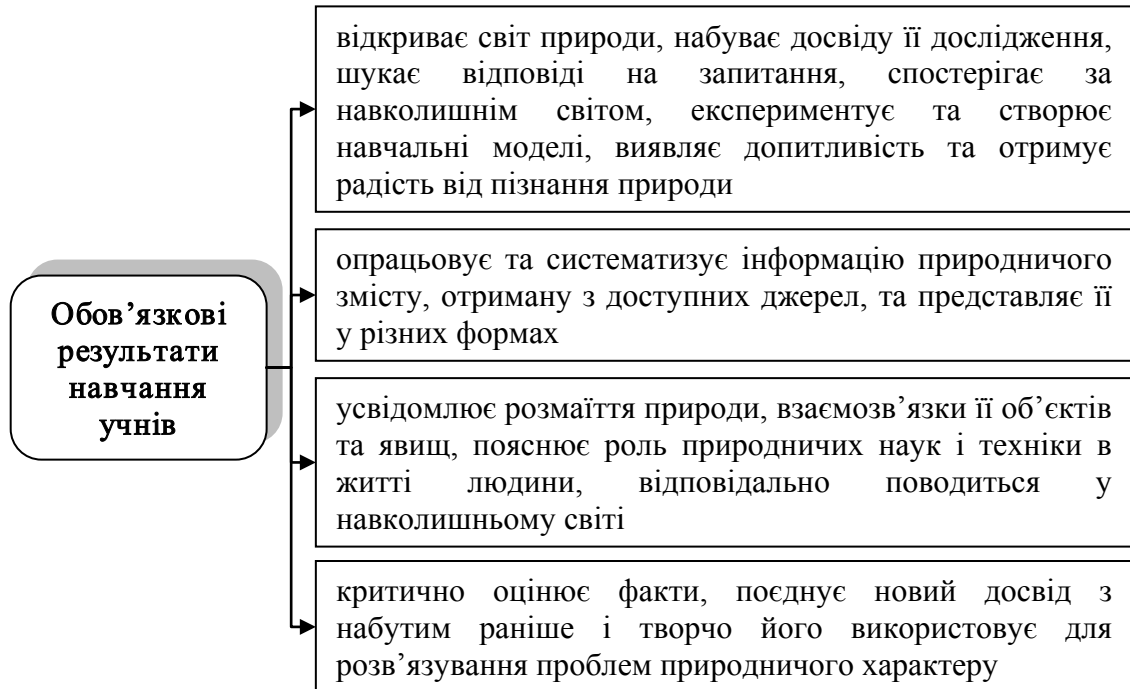
– особливості, умови та шляхи формування і розвитку екологічної свідомості дітей [3].

На сучасному етапі досліджено загальні тенденції розвитку екологічної свідомості молодшого школяра. Водночас ряд аспектів у цьому напрямку вимагає поглибленого вивчення, теоретичного осмислення, пошуку нових продуктивних шляхів, умов і засобів активізації процесу розвитку екосвідомості, що дозволяють зробити його більш успішним, цілеспрямованим та ефективним. Проте традиційні підходи до розвитку екологічної свідомості молодших школярів в умовах освітнього процесу початкової школи потребують змін та застосування інноваційних методів.

Згідно з Державним стандартом початкової освіти [4], який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. формування екологічної компетентності є однією з цілей природничої освітньої галузі, за допомогою оволодіння знань, досвіду та засобів діяльності, розкриття хисту, що забезпечить вдалу взаємодію з довкіллям, а також становлення осередку екологічного світогляду та критичного мислення, формування відповідальної поведінки учнів, яка не завдасть шкоди природі та забезпечить стабільний розвиток суспільства. Даним документом визначаються обов'язкові результати навчання учнів (рис. 1).

Екологічна свідомість – це здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини і всього людства загалом з цілісністю і відносною незмінністю природного середовища існування людини, усвідомлення необхідності використання цього розуміння у практичній діяльності, вміння і

звичка діяти стосовно природи, не порушуючи зв'язок і колообіг природного середовища, сприяти їхньому поліпшенню для життя нинішнього і майбутніх поколінь людей [2; 6].

Рис. 1. Результати навчання учнів згідно Державного стандарту початкової освіти

Встановлено, що до складу екологічної свідомості входить три структурні компоненти: когнітивний, чуттєво-емоційний, поведінковий. Кожен компонент забезпечує формування в учнів початкових класів системи умінь, на основі яких відбувається усвідомлення молодшими школярами природи як особливого утворення та місця людини у системі відносин «людина – природа»; можливість проводити цілеспрямовані системні спостереження за об'єктами і явищами природи, а також досліджень, у ході яких учні вивчають істотні ознаки, властивості та способи взаємодії між об'єктами та явищами природи; вміння виділяти істотні ознаки, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виконувати навчальні дії за певним планом. Ефективне формування екологічної свідомості можливе за умови психологічної включеності людини у світ природи, суб'єктивного характеру сприйняття природних об'єктів, прагнення до непрагматичної взаємодії зі світом навколишньої природи [2; 6-7].

Аналізуючи свій досвід опираючись на роботи науковців, слід виділити головні методи, зазначивши їх суть та результат, що сприяють розвитку екологічної свідомості молодших школярів, згрупувавши їх, враховуючи задачі, що потрібно виконати:

1. Формування суб'єктного ставлення до природи:

– *метод екологічної ідентифікації* полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, в яких він перебуває. Результат: стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, що поглиблює уявлення школярів про даний об'єкт;

– *метод екологічної емпатії* має на меті педагогічну актуалізацію співпереживання людини за стан природного об'єкта, а також співчуття йому. Результат: стимулює проекцію особистих станів на природні об'єкти через ототожнення з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття). Таким чином, формується суб'єктивізація природних об'єктів;

– *метод екологічної рефлексії* полягає в педагогічній актуалізації самоаналізу, осмисленні людиною своїх дій та вчинків щодо їх екологічної доцільності. Результат: стимулює усвідомлення того, як поведінка людини може «виглядати» з погляду тих природних об'єктів, яких вона стосується;

– *метод екологічної експектації* передбачає педагогічну актуалізацію емоційно насичених очікувань майбутніх контактів школярів з природою. Результат: дозволяє стимулювати суб'єктивізацію природних об'єктів ще до безпосереднього контакту з ними.

2. Формування екологічних уявлень:

– *метод екологічної лабіалізації* полягає в цілеспрямованій корекційній дії на певні взаємозв'язки в образі світу особистості. Результат: виникає психологічний дискомфорт, зумовлений розумінням неефективності усталених стратегій індивідуальної екологічної діяльності;

– *метод екологічних асоціацій* полягає у педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами у контексті розглядуваних проблем. Результат: спрямований на збагачення та поглиблення уявлень особистості про навколишній світ;

– *метод репрезентацій природних об'єктів* полягає у формуванні мислеобразів шляхом мистецтва. Результат: формування екологічних уявлень;

– *метод екологічно-емоційного впливу* спрямований на розвиток етичних взаємин і почуттів, формування в особистості

екологічно прийнятних стереотипів поведінки й діяльності в довкілля. Результат: формування і розвитку у дітей почуття поваги до природи і розкриття її універсальної цінності для свого здоров'ям.

3. Формування екологічно цілеспрямованих стратегій та технологій екологічної діяльності:

– *метод екологічної турботи* направлений на вияви співучасті, підтримки, опіки природних об'єктів. Результат: сприяє підвищенню екологічної компетентності учнів;

– *метод екологічних експектацій* полягає в педагогічній актуалізації емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості зі світом природи. Результат: стимулюють підвищення екологічної компетентності учнів;

– *метод ритуалізації екологічної діяльності* полягає в педагогічній організації традицій і ритуалів, пов'язаних з діяльністю, спрямованою на світ природи. Результат: дозволяє виробити мотивацію екологічної активності особистості, регулювати стратегії екологічної діяльності, а також стимулювати удосконалення технологій цієї діяльності;

– *метод екологічної турботи, піклування* полягає в педагогічній актуалізації екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів. Результат: стимулює прояви співучасті, підтримки, опіки, тобто діяльної участі в життєвих ситуаціях природних об'єктів [8].

Нетрадиційні методи екологічної освіти та виховання, що спонукають до розвитку екосвідомості, засновані на вивченні етнографічних особливостей природних об'єктів у сполученні з дослідженнями взаємозв'язків між об'єктами живої природи та з довкіллям. Дітей молодшого шкільного віку доцільно долучати у весняний і осінній період до суспільно-корисної праці природоохоронного характеру (насадження дерев, квітів, догляду за ними), роботи на навчально-дослідних ділянках. Така діяльність сприятиме кращому засвоєнню отриманих знань, формуванню практичних умінь та навиків природоохоронної роботи та сприятиме формуванню в них самостійності.

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі розвитку екологічної свідомості, що виявляється у таких ознаках:

– усвідомлення функцій природи в житті людини, самоцінності природи;

- почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них;
- здатність особистості гармонійно співіснувати з природою;
- поводитися компетентно, екологічно безпечно;
- критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи;
- вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами;
- активна участь у практичних природоохоронних заходах;
- здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи;
- посилене екологічне просвітництво та інші [11].

У системі початкової ланки освіти визначено такі провідні ознаки природоохоронної діяльності, як: спрямованість вчителів на формування пізнавальних навичок, умінь самостійно створювати індивідуальний план інтелектуального розвитку учня; вміння орієнтуватися в інформаційному просторі; узагальнювати отримані з різних джерел знання та інтегрувати їх у практичну сферу. Характерна особливість використання природоохоронної діяльності у початковій школі – це активне керівництво вчителя на засадах консультанта самостійною роботою учнів.

У процесі поведеної роботи нами було з'ясовано, що ефективність впровадження природоохоронної діяльності як засобу розвитку екологічної свідомості молодших школярів буде дійсною за таких умов:

- розширення учителями тематики завдань, яка буде близькою за змістом до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та матиме екологічний характер;
- вибору проблеми завдань, задля забезпечення мотивації та включення учнів до самостійної роботи, а також буде присутня в області пізнавальних інтересів дитини та її вікових особливостей;
- використання інформаційних, дослідницьких та практико-зорієнтованих групових (не більше п'яти осіб) міні-проектів з використанням міжпредметної інтеграції, тривалість виконання яких доцільно обмежити 1-2 тижнями в режимі урочно-позаурочних занять;
- проведення екскурсій, прогулянок-спостережень, природоохоронних акцій, виставок творчих робіт учнів щодо використання вторинної сировини як одного із аспектів збереження

природних ресурсів, систематичної роботи з різними джерелами інформації як на пряму, що забезпечуватиме усвідомлене розуміння молодшими школярами необхідності бережливого ставлення до природи;

– проведення презентації продуктів природоохоронної діяльності із залученням громадськості – запрошенням учнів інших класів, батьків, колег вчителів та керівництва школи.

Педагогічні засади розвитку екологічної свідомості, які обов'язково включають в себе, організацію природоохоронної діяльності учнів, мають ґрунтуватися на принципах безперервності, міждисциплінарності, комплексності, відповідальності, екоетики, естетичного задоволення.

Розвиток екологічної свідомості має активізовуватись з ранньому віку, оскільки молодші школярі дуже чутливі, тому цей вік є продуктивним для формування у них відповідального ставлення до оточуючого середовища та екологічно доцільної поведінки. Краще засвоєння екологічного змісту освіти дітьми молодшого шкільного віку, враховуючи особливості даного вікового періоду, повинно реалізовуватись шляхом пізнавальної діяльності, використовуючи активні методи пізнання. Найефективніше використовувати інтерактивні методи навчання чи екологічні ігри. Спрямовуючи життєдіяльність та форми екологічної поведінки дітей молодшого шкільного віку у довікллі, здійснюється розвиток екологічної свідомості.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко І. В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 75 с.
2. Власенко Н. О. Екосвідомість молодших школярів. *Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті*: Зб. наук. праць [за заг. ред. / О. А. Федій, відпов. ред. Ю. Г. Павленко] / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2018. С. 45–54.
3. Вороненко Т. Екологічні знання як компонент екологічної освіти і виховання. *Рідна школа*. 2012. № 3. С. 21–24.
4. Державний стандарт початкової освіти Нової української школи. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novuj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>
5. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodikivkladannya-u-1-klasi/worldю>.
6. Лисянська Т. М., Белоусова Н. М. Поняття «екологічної свідомості» у сучасному психологічному просторі. *Psychological journal*. Vol. 6 Is. 7. 2020. С. 114–123.

7. Львовчкіна А. М. Основи екологічної психології: Навч. посібник. К.: МАУП, 2004. 136 с.
8. Можаровська Т. В. Психологічні особливості формування та розвитку екологічної особистості засобами екологічної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. BUDAPEST, 2014. II(14), Issue: 27, 2014. P. 95–98.
9. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібик Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
10. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра: Автореф. ... канд. пед. наук: 19.00.07. К.: 2018. 22 с.
11. Руденок А. І. Форми та методи розвитку екологічної свідомості у молодших школярів. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. № 15 (15) грудень 2018. С. 146–152.